

УДК 1(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v038.2022.6>

Я. А. Соболевський

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8251-2744>

доктор філософських наук, доцент,

доцент кафедри історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПЛАТОНІЗМ В ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ ТОМАСА ДЖЕФФЕРСОНА

Постановка проблеми. В історії ранньої американської філософії важливе місце посідає період американського Просвітництва. Це був період коли розум визнавався єдиним достовірним мірилом істини, а знання визнавалися найвищою цінністю. Окрім освітніх проектів, відкриття бібліотек, заснування періодичних видань, філософських товариств, це був період активного суспільно-політичного життя. Поняття свободи було тісно пов'язаним з поняттям незалежності. Відомий видатний діяч Війни за незалежність США (*American Revolutionary War, American War of Independence*) Томас Джефферсон (*Thomas Jefferson, 1743–1826 pp.*) був одним з авторів найважливішого документу в історії Сполучених Штатів Америки – Декларації незалежності (*United States Declaration of Independence, 1776 p.*). Постає Т. Джефферсона є однією з найбільш досліджених в історії Америки, відомо, що третій президент США (1801–1809 pp.) був видатним політичним діячем та дипломатом. Окрім цього, в широкому колі його інтересів можна помітити різноманітні науки, від архітектури до філософії.

Аналіз останніх досліджень. Історики філософії намагаються дослідити багатогранну особистість американського мислителя, у тому числі і філософський доробок, який, на жаль, часто залишається поза увагою дослідників. Втім, існують дослідження, метою яких є саме розкриття філософських поглядів американського мислителя. Варто згадати книгу Адрієнни Кох (*Adrienne Koch, 1913–1971 pp.*) «Філософія Томаса Джефферсона» (*“The Philosophy of Thomas Jefferson”, 1943 p.*) [10], у якій дослідниця акцентує свою увагу не на політичних поглядах мислителя, а на філософських ідеях. Або, наприклад, книгу Бернарда Коена (*Bernard Terome Cohen, 1914–2003 pp.*) «Наука та Отці-засновники: наука в політичній думці Джефферсона, Франкліна, Адамса та Медісона» (*“Science and the Founding Fathers: Science in the Political Thought of Jefferson, Franklin, Adams, and Madison”, 1995 p.*) у якій автор описує натуральну філософію американських просвітників, у тому числі й Т. Джефферсона. Філософські ідеї американського просвітника описані в книгах «Джефферсон: Чемпіон вільного розуму»

(*“Jefferson: Champion of the Free Mind”, 1956 p.*) Філіпса Рассела (*Phillips Russell*) [14], «Томас Джефферсон: Пристрасний пілігрим: президентство, заснування університету та особиста боротьба» (*“Thomas Jefferson: Passionate Pilgrim: the Presidency, the Founding of the University, and the Private Battle”, 1991 p.*) Альфа Дж. Мappa молодшого (*Alf J. Mapp, Jr.*) [11] та ін. Окремі теми присвячено постаті Т. Джефферсона то його філософії в дослідженнях Бернарда Байліна (*Bernard Bailyn*) «Ідеологічні витoki американської революції» (*“The Ideological Origins of the American Revolution”, 1967 p.*) [2], Роберта Фергюсона (*Robert A. Ferguson*) «Американське Просвітництво, 1750–1820» (*“The American Enlightenment, 1750–1820”, 1997 p.*) [5], Генрі Мея (*Henry F. May*) «Просвітництво в Америці» (*“The Enlightenment in America”, 1978 p.*) [12] та ін.

Мета статті полягає у історико-філософській реконструкції основних поглядів Т. Джефферсона на філософські ідеї античного філософа Платона. Це у свою чергу дозволяє краще оцінити вплив античного спадку Стародавньої Греції та Риму на філософські погляди Т. Джефферсона та на американське Просвітництво.

Виклад основного матеріалу. В філософських поглядах Т. Джефферсона присутні ідеї секуляризму, релігійної свободи, проблеми релігії, етики, освіти, ремінісценції античних філософів. Так, наприклад, відомо, що Т. Джефферсон був знайомий з філософією Платона (*Πλάτων, 427–347 pp. до н. е.*) та епікурейців, великий вплив на нього справили вчення англійських філософів Джона Лока (*John Locke, 1632–1704 pp.*) та Шефтсбері (*Anthony Ashley Cooper, 3rd Earl of Shaftesbury, 1671–1713 pp.*) та ін. Ідеали свободи та демократії античних полісів імпонували американському мислителю, імпонували вони й іншим американським просвітникам, які прагнули розбудувати країну у стилі античного класицизму. Один з наочних прикладів – будівництво Капітолія штату Вірджинія (*The Virginia State Capitol*), сама ідея та архітектурне рішення відсилають до античності. На назві «Капітолій» наполягав сам Т. Джефферсон, йому імпонувало слово, що походить від латинської мови і пов'язане з храмом Юпітера Оптимуса Максима на Капітолійському

пагорбі, одному з семи пагорбів Риму. «Пам'ятки античності запропонували американцям ідеально збережені зразки греко-римського класицизму, архітектури, яка символізує правду, справедливість і демократію, яку, на думку Джефферсона, не зіпсували примхливі завитки рококо, що відповідали смакам французької аристократії» [4, р. 87].

На основі власної колекції книг американський мислитель заснував Бібліотеку конгресу США (*The Library of Congress*), що мало би сприяти поширенню знань та реалізації просвітницьких проєктів. Окрім цього американський філософ сприяв заснуванню освітнього центру – Університету Вірджинії (*University of Virginia*). Мислитель Т. Джефферсон навчався на філософському відділенні в Коледжі Вільяма і Мері (*The College of William & Mary*), він добре володів латиною, давньогрецькою та французькою мовами. Знання мов дозволило йому ознайомитися з класичною літературою та філософією. Щодо тогочасної філософії, в авангарді якої значилася натуральна філософія, він добре знав праці сера Ісаака Ньютона (*Isaac Newton, 1643–1727 pp.*) та сера Френсіса Бекона (*Francis Bacon, 1561–1626 pp.*). Відомо, що американський просвітник захоплювався ідеями європейського емпіризму, про що зазначає дослідник Меррілл Даніель Петерсон (*Merrill D. Peterson, 1921–2009 pp.*). Три філософи: І. Ньютон, Ф. Бекон, Дж. Лок – видавались мислителю «...найвеличнішими людьми в історії» [13, р. 1236].

Окрім інтересу до натуральної філософії доби Просвітництва, важливу роль в поглядах американського мислителя відігравав античний спадок. Письменник, історик і журналіст Альф Дж. Мапп молодший (*Alf J. Mapp, Jr.*) в своїй книзі «Томас Джефферсон: Пристрасний пілігрим: президентство, заснування університету та особиста боротьба» (*Thomas Jefferson: Passionate Pilgrim: the Presidency, the Founding of the University, and the Private Battle*, 1991 р.) наводить картину робочого стола американського президента. На ньому були: «...том Французької енциклопедії в оригіналі, Тацит латинською та іспанською мовами, а також том Платона» [11, р. 23]. Подібної думки дотримується Кевін Дж. Гейс (*Kevin J. Hayes*), в своїй роботі «Дорога до Монтіселло: Життя і Розум Томаса Джефферсона» (*The Road to Monticello: The Life and Mind of Thomas Jefferson*, 2008 р.) він описує інтелектуальний розвиток американського мислителя, зосереджуючи увагу на літературних інтересах філософа, якому цікавими були Езопові байки, тексти Горация, Овідія, Вергілія та багатьох інших [8, р. 10].

В книзі «Філософія Томаса Джефферсона» (*The Philosophy of Thomas Jefferson*, 1943 р.) авторка Адрієнна Кох (*Adrienne Koch*,

1913–1971 рр.) дає відповідь на питання істориків філософії – чи можна вважати Т. Джефферсона філософом? Дослідниця переконана, що не зважаючи на те, що американський просвітник не лишив у спадок суто філософського трактату, втім, сприяв поширенню філософського знання, міркував над питаннями держави, свободи, незалежності, є вагомими підстави називати його філософом. Вона пише, що Т. Джефферсон «...був людиною, яка так сильно була зацікавленою у вивченні ідей, що відмовляти йому в статусі «філософа», означало б упереджено ставитися до самого цього терміну» [10, р. 3].

Філософський спадок американського просвітника зберігається як в його численних листах, так і в працях: «Загальний виклад прав британської Америки» (*A Summary View of the Rights of British America*, 1774 р.), «Нотатки про штат Вірджинія» (*Notes on the State of Virginia*, 1781р.), «Автобіографія» (*Autobiography*, 1821р.) та ін. Як і більшість американських просвітників Т. Джефферсон буд прихильником деїзму, філософсько-релігійні погляди якого визнають Бога творцем світу, але залишають за ним роль відстороненого спостерігача. Світ визнається механічним дивом, яке працює завдяки фундаментальним законам і принципам, закладеними в його основу вищою силою. Це уможливило існування та сприяло розвитку природничих наук та популярності натуральної філософії. Розвиток наукового знання змінив не лише погляди на природу, але й на державу, яка на думку Т. Джефферсона поставала добровільним союзом людей, які об'єдналися задля власного захисту та захисту власних інтересів. Співіснування людей можливо завдяки дотриманню норм моралі. У листі до Пітера Карра (*Peter Carr, 1770–1815 pp.*) Т. Джефферсон аргументував існування вродженого морального почуття людини. На думку американського мислителя, Бог створив людину з заздалегідь закладеними основами моральної поведінки: «Людина була створена для суспільства. Отже, її моральність повинна була сформуватися також для суспільства» [7]. Античний філософ Платон теж вважав, що люди об'єдналися у державу для комунікації: «Бо для цього ми й створили державу, щоб люди між собою зав'язали взаємини» [1, с. 56]. На думку Т. Джефферсона, вчення античних філософів призначалося лише невеликому колу друзів, які вчили чеснотам: патріотизму, справедливості, любові та милосердю. Втім, американський просвітник критикує античних філософів за певну замкненість у власних школах та пасивність у питаннях допомоги ближнім. Але він проводить паралель між античним філософом Сократом та християнським Богом Ісусом. Обидва вони прагнули допомагати людям та вчили добру, обидва не лишили по собі текстів, але лишили

учнів, які зберігали та ширили вчення учителів, обидва стикнулися з гоніннями та були засуджені на страту. І якщо ідеї Сократа, а пізніше і Платона були зрозумілі лише обраним, ідеї Ісуса стали зрозумілими майже кожному.

Листування Т. Джефферсона з американськими просвітниками являє собою унікальне джерело інформації, яка дозволяє краще зрозуміти філософські погляди мислителя. Оскільки у XVIII ст. носієм філософського знання були не філософські трактати, в класичному розумінні цього слова, а памфлети, маніфести та листи, у свою чергу белетристика стає предметом посиленого наукового інтересу істориків філософії. Так, наприклад, варто згадати компіляційні статті, які зводять разом розрізнені листи отців-засновників, та дозволяють краще зрозуміти суть філософського діалогу між американськими просвітниками. Наприклад, в статті «Томас Джефферсон і Джон Адамс про класику» (*“Thomas Jefferson and John Adams on the Classics”*, 1967 р.) упорядниці Сьюзен Форд (*Susan Ford*) поєднала листи певної тематики двох видатних американських мислителів. Листування Т. Джефферсона та Дж. Адамса присвячено поглядам на античний спадок, це і антична література, і філософія. Зведені разом листи двох американських мислителів формують у сукупності унікальний філософський діалог, на кшталт античних діалогів Платона, де істина мала народитися в розмові. Як і більшість освічених людей свого часу, вони з знали латину та грецьку мову, читали класичні твори. Наприклад, Дж. Адамс більше цікавився теологією, а Т. Джефферсон – правом. Кожен з них мав велику бібліотеку, в якій було багато класичної літератури, як оригінальною мовою, так і в перекладі. «Незважаючи на подібну підготовку та спільний досвід, двоє чоловіків навряд чи були дзеркальними відображеннями один одного. З одного боку був стоїк Нової Англії, скептик, який все ще цікавився релігійними питаннями, зберігаючи активний інтерес до політики; з іншого – віргінський епікуреєць, прагматик, загартований моральним ідеалізмом, який назавжди відмовлявся від політики. Тим не менш, у царині історії, поезії та філософії їм було багато що сказати один одному, і вони могли вільно й комфортно говорити в контексті класиків» [6, р. 116].

В своїй книзі «Джефферсон: Чемпіон вільного розуму» (*“Jefferson: Champion of the Free Mind”*, 1956 р.) Філіпс Рассел (*Phillips Russell*) досліджує листування Т. Джефферсона та Дж. Адамса. «Незабаром Адамс продовжив листування щодо релігії, яка цікавила його набагато більше, ніж аристократія; і він почав свої погляди так: «Філософія неупереджено дивиться на всі релігії. ... Біблія – найкраща книга у світі. У ній одній філософії більше, ніж у всіх бібліотеках, які я бачив;

лише ті її частини, які я не можу примирити з власною філософією, я відкладаю на майбутнє». Джефферсон не дав жодних коментарів із цього приводу. Він вважав за краще згадувати про свою улюблену антипатію – Платона, і бичувати його. Платонівську республіку він вважав сумішню «примх, чудності та незрозумілого жаргону». Адамс відповів, що «ваші роздуми про нього [Платон] чудово узгоджуються з моїми»; і зауважив, що після роботи над різними перекладами Платона «моє розчарування було дуже велике, моє здивування було ще більшим, і моя огида була шокуючою» [14, р. 313].

Пояснюючи подібну непопулярну оцінку, американський просвітник зізнається, що довго готувався до серйозного прочитання цього твору, але так і не збагнув його суті. Тож йому було дивно, як такі класики філософської думки, як Цицерон, могли зачитуватися цим. Американський філософ припускає, що ідеї Платона збереглися за цілі тисячоліття тому, що були, по-перше, написані вишуканою мовою, а, по-друге, християнська думка багато увібрала в себе з неоплатонізму, а тому легітимізувала ці ідеї: «Його туманна думка завжди представляє подобу об'єктів, ледь видимих крізь туман, які не можуть бути визначені ні за формою, ні за розміром» [15].

Втім, ці слова Т. Джефферсона можливо не варто розуміти буквально. Так, наприклад дослідник Марк Головчак (*Mark Holowchak*) в своїй статті «Платонівський республіканізм Джефферсона» (*“Jefferson's Platonic Republicanism”*, 2014 р.) пропонує не читати слова американського мислителя буквально, а звернути увагу на очевидну схожість між політичною філософією американського просвітника та античного філософа: «Джефферсон прокляв Платона в листі 1814 року до друга Джона Адамса. У ньому він висловлює несимпатичний, ворожий погляд на республіку Платона, і причин цьому кілька. Тим не менш, погляди Платона на те, що робить правління фундаментально справедливим, у своїй основі надзвичайно схожі на погляди Джефферсона як за змістом, так і за почуттями, настільки, що неможливо уявити, що Платонова республіка мало вплинула на політичне мислення Джефферсона. Це ускладнює розуміння його критики Платона» [9, р. 369].

Незважаючи на відкрите ставлення Т. Джефферсона до вчення Платона, в філософських поглядах цих філософів є схожі риси, про які стверджує дослідник М. Головчак. Він віднаходить чотири ключових аспекти, схожих у американського мислителя та античного філософа: «Незважаючи на виразну критику Платона, дивно, що принаймні в чотирьох ключових аспектах республіканізм Джефферсона, здається, дуже наслідує схему Платона в *«Республіці»*. Загалом, у кожного є моральне бачення держави –

у Платона – його республіка, у Джефферсона – його республіканізм, – і можливість матеріалізації цього бачення кожного залежить від чотирьох факторів: повної участі всіх членів держави, певної встановленої структури чи схеми, яка гарантує, що кожна держава є оптимально добродійною, управління найважливішими справами як найгіднішими, так і найкращими громадянами, а також інноваційну та розроблену систему освіти для забезпечення успіху» [9, р. 373]. Як наголошує М. Головчак, для Платона ситуація залученого життя громадян у справі держави призводить до явища самоконтролю, це певний вид панування над насолодами та бажаннями. Цей самоконтроль можливий завдяки усвідомленню громадянами своєї ролі в державі, чітка приналежність до свого класу та своїх обов'язків. Платон прагнув через щастя кожного створити щасливу державу: «...ми творимо цю державу, аж ніяк не маючи на увазі, щоб та чи інша верства населення була в нас винятково щаслива, а навпаки, щоб по-справжньому щасливою була вся держава. Бо саме в такій державі ми сподівалися знайти справедливість, а несправедливість – у найгіршому державному ладі, і завдяки нашим спостереженням хотіли вирішити те, над чим уже давно застановлялися. Отож тепер ми подумки будуємо державу, яка, на наш погляд, буде щасливою, але не виділяючи в ній когось зокрема...» [1, с. 107–108].

Для Т. Джефферсона повна участь у житті держави вимагає, щоб кожен громадянин певною мірою брав участь в державних справах. Дослідник М. Головчак акцентує увагу на певній схожості суспільного устрою Платона та Т. Джефферсона: «Подібно до того, як Платон розмежував робітників та охоронців, Джефферсон у листі до Пітера Карра (7 вересня 1814) розрізняє два типи громадян: робітників і вчених. Робітники повинні брати участь у побутових справах; вчені, у школах, на вищих рівнях уряду...» [9, р. 374]. Повна участь громадян вимагає, щоб кожен був освіченим на достатньому рівні щоб розумно брати участь в політичному житті держави.

Висновки. Відома книга античного філософа Платона «Держава», на думку Т. Джефферсона переоцінена, ба більше, вона позбавлена сенсу. Усвідомлює Т. Джефферсон і те, що критикувати класика античної філософії це блюзнірство, якщо не релігійно, то філософське: «На щастя для нас, платонівський республіканізм не отримав такого ж схвалення, як платонівське християнство; інакше б нині всі чоловіки, жінки і діти жили би безладно, подібно диким звірам...» [15]. Тим не менш, існують переконливі погляди на схожу

природу філософсько-політичних поглядів Платона та Т. Джефферсона, що у свою чергу дозволяє говорити, що платонізм, насправді, притаманний поглядам американському мислителю доби Просвітництва, якщо не прямо, то опосередковано. Республіканізм Т. Джефферсона, не зважаючи на його відкриту критику платонівської держави, має багато спільного з республікою Платона, що у свою чергу дозволяє говорити про наявність платонізму у вченні американського просвітника.

Література

1. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
2. Bailyn B. The ideological origins of the American Revolution. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 1967. 335 p.
3. Cohen B. I. Science and the Founding Fathers: Science in the Political Thought of Jefferson, Franklin, Adams, and Madison. New York, NY : Norton, 1995. 368 p.
4. DeWitt L., Piper C. Thomas Jefferson Architect: Palladian Models Democratic Principles and the Conflict of Ideals. Norfolk, VA; New Haven, CT : Yale University Press, 2019. 200 p.
5. Ferguson R. A. The American Enlightenment, 1750–1820. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1997. 220 p.
6. Ford S. Thomas Jefferson and John Adams on the Classics. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*. 1967. Vol. 6, No. 1. P. 116–132.
7. From Thomas Jefferson to Peter Carr, with Enclosure, 10 August 1787. *Founders Online, National Archives*. URL: <http://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-12-02-0021>.
8. Hayes K. J. The Road to Monticello: The Life and Mind of Thomas Jefferson. Oxford, UK : Oxford University Press, 2008. 738 p.
9. Holowchak M. Jefferson's Platonic Republicanism. *Polis, the Journal for Ancient Greek Political Thought*. 2014. Vol. 31. P. 369–386.
10. Koch A. The philosophy of Thomas Jefferson. New York, NY : Columbia University Press, 1943. 208 p.
11. Mapp Alf J., Jr. Thomas Jefferson: Passionate Pilgrim: the Presidency, the Founding of the University, and the Private Battle. New York, NY ; Lanham, MA : Madison Books, 1991. 445 p.
12. May H. F. The Enlightenment in America. Oxford, UK: Oxford University Press, 1978. 419 p.
13. Peterson M. D. Thomas Jefferson: Writings. New York, NY : Library of America, 1984. 1600 p.
14. Russell P. Jefferson Champion of the Free Mind. New York, NY : Dodd Mead, 1956. 374 p.
15. To John Adams from Thomas Jefferson, 5 July 1814. *Founders Online, National Archives*. URL: <http://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-6314>.

Анотація

Соболевський Я. А. Платонізм в філософських поглядах Томаса Джефферсона. – Стаття.

У статті досліджено основні погляди американського філософа доби Просвітництва Томаса Джефферсона на філософські ідеї античного філософа Платона. Доба американського Просвітництва унікальна для історії ранньої американської філософії своєю вірою у безмежні можливості людського розуму, який визнавався і самоцінністю, і інструментом пізнання. Основним поняттям суспільно-політичних та релігійно-етичних ідей американського філософа є поняття свободи, якої він прагне як в релігії, так і в політиці. На його думку, свобода і розум наблизять людей до чистої релігії, а вроджене моральне почуття забезпечить мирне сусідство. Християнська етика визнається американським філософом як краща з існуючих, оскільки її суть спрямована на відміну від античної етики на мотивацію вчинку. Мислитель проводить паралелі між ученнями та подіями життя античного філософа Сократа та християнського Бога Ісуса, він підкреслює закритість філософського вчення для обраних та відкритість християнського вчення для розуміння більшістю. Античні філософи залишили у спадок унікальні ідеї патріотизму, справедливості, любові та милосердя. Зрештою автор зізнається, що вчення Платона про ідеальну державу видається американському мислителю неправомірним та позбавленим сенсу, втім, він зізнається, що розуміє вплив Платона на історію філософії та християнської релігії. Саме вплив етичного вчення Платона, а не вчення про державу, американський філософ вважає головним спадком античного філософа.

Ключові слова: американська філософія, американське Просвітництво, Томас Джефферсон, антична філософія, Платон.

Summary

Sobolievskiy Ya. A. Platonism in Thomas Jefferson's philosophical views. – Article.

The article examines the main views of the American Enlightenment philosopher Thomas Jefferson on the philosophical ideas of the ancient philosopher Plato. The age of the American Enlightenment is unique in the history of early American philosophy for its belief in the limitless possibilities of the human mind, which was recognized as both a self-value and a tool of knowledge. The American philosopher's basic concept of social, political, religious, and ethical ideas is the concept of freedom, which he seeks both in religion and in politics. He believes freedom and reason will bring people closer to pure religion, and a native moral sense will ensure a peaceful neighborhood. An American philosopher the best of the existing ones calls Christian ethics, since its essence, unlike ancient ethics, is aimed at the motivation of an act. The thinker draws parallels between the teachings and lives of the ancient philosopher Socrates and the Christian God Jesus; he emphasizes the exclusivity of philosophical teachings for the chosen ones and the openness of Christian teachings for understanding by the majority. Ancient philosophers left a legacy of unique ideas of patriotism, justice, love, and mercy. Thomas Jefferson admits that Plato's doctrine of the ideal state appears to the American thinker to be illegitimate and meaningless; however, he admits that he understands Plato's influence on the history of philosophy and the Christian religion. It is the influence of Plato's ethical teaching, and not the doctrine of the republic, that the American philosopher considers the main legacy of the ancient philosopher.

Key words: American philosophy, American Enlightenment, Thomas Jefferson, ancient philosophy, Plato.